

Підготовка соціальних працівників: широкий профіль чи вузька спеціалізація?

Г. М. Попович, доцент кафедри соціальної роботи УжНУ,
кандидат соціологічних наук

Ключові слова: професійна підготовка, фахівці соціальної сфери, спеціалізація, зарубіжний досвід, вітчизняна практика, освітньо-кваліфікаційний рівень, державно правовий статус.

Розгорнута робота по підготовці фахівців для соціальної сфери формує належний статус соціального працівника у нашому суспільстві. Однак ефективний розвиток професійної освіти все ще потребує вирішення цілого комплексу організаційних і методичних завдань. Серед чинників, що негативно впливають на її становлення в Україні, не останню роль відіграють: відсутність державних стандартів, неузгодженість кваліфікаційних характеристик та навчальних програм різних рівнів підготовки соціальних працівників, відсутність належного співробітництва між різними закладами освіти, невизначеність оптимальних пропорцій між аудиторними заняттями і практикою, недостатня навчально-матеріальна база.

У цьому контексті постійною проблемою залишається забезпечення відповідності між вельми широким профілем професії соціального працівника і вузькою професійною спеціалізацією всередині неї. Вона актуальна як для тих, хто займається підготовкою фахівців соціальної сфери, так і тих, хто сьогодні здобуває цю професію. Уже біля десяти років перед навчальними закладами стоять питання: «Яку спеціалізацію давати студентам?» і «Чи потрібна вона взагалі?». Це питання турбує не тільки викладачів. На нього змушені шукати власні відповіді абітурієнти (студенти), їх батьки та соціальні служби. При цьому для більшості з них ці відповіді важливі не в теоретичному чи пізнавальному аспекті, а в суто практичному, повсякденному. Адже переважна частина випускників розпочинає професійну діяльність на посадах практичних соціальних працівників, а керівники установ розглядають кадрові ресурси як

одну з умов ефективної діяльності. Тому і розгляд даної проблеми зумовлений рівною мірою науковими інтересами та потребами практики.

Віддаючи належне науковій і практичній значимості робіт українських фахівців, в яких розглядаються питання професійної підготовки соціальних працівників, відзначимо, що цілісний аналіз окресленої у даній статті проблеми відсутній. В наявних матеріалах [1, 2] спостерігається епізодичність постановки, неузгодженість і розрізненість уявлень про типи спеціалізації. Оглядову характеристику зарубіжного досвіду у цій сфері наводить Поліщук В. А. [3]. Мельник С. [4] розглядає спеціалізацію в контексті визначальних перспектив підготовки фахівців для соціальної сфери в Україні. Її доцільність у вітчизняній практиці наразі залишається дискусійною.

Мета даної статті – описати варіанти спеціалізації соціальних працівників та відповідні їй професії у зарубіжних країнах та ситуацію в Україні. Адже спеціалізація – це проблема не тільки нових незалежних країн, які започаткували професійну підготовку у галузі соціальної роботи недавно. Той факт, що більшість зарубіжних країн нині характеризуються добре розвинутою інфраструктурою соціальної роботи і мають широкий вибір спеціалізацій і професій у цій сфері, є наслідком тривалих наукових дискусій та відносно стабільного розвитку практики. Отже, короткий теоретичний аналіз зарубіжного досвіду, вважаємо, буде цікавим і корисним.

Роблячи спробу проаналізувати рівні спеціалізації, можна зазначити, що вони знаходять переважно таке відображення: методика практичної роботи, специфіка роботи з різними категоріями клієнтів, сфери практики і т.п. Типологія, яку запропонували А. Мінахен і А. Пінкус (1977), пояснює ці рівні наступним чином:

- 1) методи – вирішення виникаючих проблем (ситуаційно), робота з групою, організація населення на території і вирішення проблем територіальної общини;
- 2) сфери практичної діяльності – психічне здоров'я, зловживання алкоголем і наркотиками, виправні заклади, затримка розумового розвитку і т.п.;
- 3) групи населення – діти, люди похилого віку та ін.;

- 4) методологічні функції – соціальна робота в клінічних умовах, соціальне планування, організація і розвиток територіальних общин, соціальні дослідження, адміністративна робота, освіта у галузі соціальної роботи;
- 5) географічні зони – сільська, міська, приміська;
- 6) розмір об'єкта – індивід (мікро), сім'я (мезо), група або організація (макро);
- 7) специфічна модальність відносин – зміна поведінки, психологія особистості, гештальт-терапія;
- 8) кваліфікований спеціаліст широкого профілю [5].

У США найпоширенішою спеціалізацією на рівні магістратури є перша і третя з перерахованих вище моделей: так звана безпосередня практика або втручання на мікрорівні (робота з окремими індивідами, сім'ями та групами). Можна обрати також спеціалізацію у будь-якій зі сфер соціальної роботи: з людьми похилого віку, сім'ями, людьми з особливими потребами, правопорушниками та ін.

У Франції один з рівнів університетської підготовки включає наступні спеціалізації: культурна і соціальна анімація, розробка і реалізація культурних проєктів, соціальна інформація і комунікація, соціальний розвиток, соціальна політика розвитку громади, диференційована дидактика роботи з інвалідами та ін. [6]. Більшість шкіл соціальної роботи у Польщі організаційно пов'язані із медичною підготовкою і студентам пропонуються спеціалізації: соціальна робота в психіатрії, соціальна робота з сім'єю, з людьми, залежними від алкоголю. У Болгарії переважна більшість навчальних закладів не передбачають спеціалізації. Проте в окремих можна опанувати наступними спеціалізаціями: соціальна опіка (робота із людьми похилого віку), соціальна робота з дітьми і молоддю, перепідготовка і перепрофілювання трудових ресурсів.

Таким чином, світова практика володіє дуже різноманітним досвідом спеціалізації. По суті, використовуються всі варіанти типології, запропонованої А. Мінахеном і А. Пінкусом. Не менш широким є і перелік відповідних професій.

У Франції існує група професій так званої «соціальної кар'єри». До неї входять: асистент соціальної служби, радник з питань соціальної та сімейної

економіки, спеціалізований вихователь, вихователь дітей віком до 6-7 років, вихователь із соціального правоохоронного захисту молоді, аніматор соціально-культурної діяльності. Основною характеристикою професій «соціальної кар'єри», незалежно від профілю і спеціалізації, є «здатність забезпечувати допустиме і доречне посередництво між особистістю і сім'єю – з одного боку, і суспільством, державними і суспільними структурами – з іншого; виконувати роль партнера, важливої ланки між особистістю і соціумом, між дітьми і дорослими, сім'єю і суспільством» [7].

Перелік професій соціальної і соціально-педагогічної сфер у ФРН не має чіткої розмежованості і включає наступні: соціальний працівник і помічник соціального працівника по догляду за людьми похилого віку, психотерапевт із дитячих та юнацьких проблем, дипломований педагог, консультант із питань сім'ї, вихователь, помічник з сімейного побуту, соціальний працівник по догляду за інвалідами, вихователь дитячого будинку, консультант з питань реабілітації, соціальний педагог, соціальний працівник зі справ іноземних громадян та ін. [8].

Проблеми спеціалізації частково знаходять своє вирішення і у вузах Росії. Її різноманітність визначається за двома основними напрямками: предмета (об'єкта) діяльності або ж за галузевою ознакою [9]. За першим пропонується введення наступних спеціалізацій із присвоєнням відповідної кваліфікації: організація соціального захисту населення (організатор соціального захисту населення); соціально-економічна підтримка населення (економіст соціальної служби); соціально-правова підтримка населення (юрист соціальної служби); медико-соціальна робота з населенням (медико-соціальний працівник); соціальна реабілітація осіб з обмеженими можливостями (спеціаліст з соціальної реабілітації); трудова терапія осіб з обмеженими можливостями (трудотерапевт); психосоціальна робота з населенням (психолог соціальної служби); соціально-педагогічна робота з сім'ями і дітьми (соціальний педагог соціальної служби); соціальна робота з асоціальними сім'ями і дітьми з девіантною поведінкою (спеціаліст соціальної роботи з сім'ями і дітьми групи ризику); соціальна реабілітація осіб без певного місця проживання і занять (спеціаліст з соціальної

реабілітації...); соціальна робота з людьми похилого віку (спеціаліст соціальної роботи з людьми похилого віку).

За галузевою ознакою виділяються спеціалізації: соціальна робота в закладах охорони здоров'я, в навчальних закладах, в службі зайнятості, в службі міграції, в пенітенціарних закладах, на виробництві, з військовослужбовцями.

Порівняно із зарубіжним досвідом, навчальні заклади України орієнтовані переважно на підготовку спеціалістів широкого профілю. Варіанти спеціалізацій досить обмежені: соціально-правовий захист, соціальна реабілітація, соціальна політика. Натомість аналіз Державного класифікатора професій ДК 003-95 дає можливість виокремити близько 40 професій, які безпосередньо стосуються соціальної роботи [10]. Серед професій, підготовка яких повинна здійснюватися вищими навчальними закладами за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра, спеціаліста (повна вища або післядипломна освіта), виділяються такі: вчитель соціальний по роботі з дітьми-інвалідами; вчитель-дефектолог; вчитель-реабілітолог; консультант психолого-медико-педагогічної консультації; перекладач-дактилолог навчальних закладів; вихователь-методист; інспектор з дошкільного виховання, позашкільної роботи; інженер з охорони дитинства; інструктор з праці; економіст з праці; експерт з умов праці; інженер з підготовки кадрів; інженер з профадаптації; фахівець з аналізу ринку праці; профконсультант; фахівець з вирішення конфліктів (побутова сфера); фахівець з питань зайнятості; фахівець з допомоги неблагополучним родинам, грошової допомоги дітям і т. ін.; фахівець із соціальної роботи; наглядач у громадському центрі; наглядач за умовно засудженими.

За освітньо-кваліфікаційними рівнями молодшого спеціаліста, бакалавра (базова вища освіта), а в ряді випадків — спеціаліста, може здійснюватися підготовка таких фахівців, як інспектор з охорони праці; культурний організатор дитячих позашкільних закладів; асистент вчителя-реабілітолога; інструктор-методист у справах глухих; фахівець з найму робочої сили; інспектор з виплати пенсій; інспектор з соціальної допомоги; інспектор з призначення пенсій;

соціальний працівник; соціальний інспектор. Сьогодні ж підготовка фахівців для соціальної сфери здійснюється лише за окремими з них.

Розвиток професійної підготовки фахівців для соціальної сфери пов'язаний також із завданням оформлення їх державно-правового статусу в залежності від різних форм і рівнів освіти. У відповідності зі світовими аналогами кожен із рівнів повинен мати кваліфікаційний або посадовий статус. Загальноприйнятим є виділення наступних статусів практичних соціальних працівників: сертифікований соціальний працівник, соціальний працівник, соціальний працівник-спеціаліст, соціальний працівник-дослідник соціальний працівник-керівник [11].

Таким чином, у питаннях спеціалізації, як і соціальної роботи взагалі, відображаються зміни суспільного ставлення до професійної освіти і прагнення соціальних працівників надавати широкий спектр соціальних послуг. Це пов'язано з її спрямованістю як на індивідуальні, так і загальносуспільні потреби. Тому практикується як робота з окремими клієнтами і вирішення їх конкретних проблем, так і більш широкий підхід і акцент на загальні суспільні проблеми.

Цілком очевидно, що якісні зрушення у підготовці фахівців для соціальної сфери в Україні пов'язані із врахуванням зарубіжного досвіду спеціалізації та виробленням на його основі власних моделей, які б відповідали потребам вітчизняної практики. Цьому, на нашу думку, могли б послужити моніторингові дослідження серед студентів, науковців, працівників соціальної сфери. Їх результати допомогли б визначити якщо не траєкторію руху, то, по меншій мірі, вихідну точку у розв'язанні означеної проблеми.

В статті описані варіанти спеціалізації соціальних працівників і відповідні їй професії в зарубіжних країнах. Показана ситуація в цій сфері в Україні.

Л і т е р а т у р а

1. Мигович І. І. Соціальна робота у вищій школі. – Ужгород, 2001. – 46 с.
2. Горілий А. Г. Нагальні завдання підготовки фахівців із соціальної роботи // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи. Матеріали доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції. Ч. І. / За ред. І. В. Козубовської, І. І. Миговича. — Ужгород, 21-22 жовтня 1999 р. — С. 151-154.
3. Поліщук В. А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід. Посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 184 с.
4. Мельник С. Перспективи підготовки фахівців для соціальної сфери // Соціальний захист. — 2002. - №8. — С. 22-25.
5. Хопс Д. Г., Пиндерхьюз Э. Б. Профессия социального работника: современные требования // Энциклопедия социальной работы. В 3 т. Т. 2.: Пер. с англ. — М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1993. — С. 361.
6. Поліщук В. А. Вказ. видання. – С.83.
7. Поліщук В. А. Там само. – С.74.
8. Поліщук В. А. Там само. – С.84.
9. Панов А. М., Холостова Е. И. Система подготовки социальных работников в Российской Федерации // Обучение практике социальной работы: международный взгляд и перспективы / Под ред. М. Доэла и С. Шардлоу: Пер. с англ. — М.: Аспект Пресс, 1997. — С. 68-80.
10. Мельник С. Вказана стаття. – С.24.
11. Платонова Н. М. Дидактика социального образования: особенности обучения социальной работе. — СПб.: Изд-во С. — Петербургского университета, 2001. — 168 с.